

ков для начальной и средней школы, а также для народного чтения. Контролю над качеством издаваемой литературы способствовал и регулярно печатавшийся в «Журнале Министерства народного просвещения» список рекомендованной литературы.

Источники и литература

1. Георгиевский А.И. К истории Ученого комитета Министерства народного просвещения // Журнал Министерства народного просвещения. – 1900. – Октябрь.
2. Георгиевский А.И. К истории Ученого комитета Министерства народного просвещения // Журнал Министерства народного просвещения. – 1900. – Ноябрь.
3. Георгиевский А.И. К истории Ученого комитета Министерства народного просвещения // Журнал Министерства народного просвещения. – 1900. – Декабрь.
4. Бузескул В. Всеобщая история и ее представители в России в 19 – начале 20 века. – Ч.2. – Л., 1931.
5. Гольдин Ф.Л. Прогрессивная педагогическая мысль юга Украины 2 половины 19 – начала 20 века. Конспект лекций спецкурса для студентов госуниверситета. – Одесса, 1965.
6. Гребцова И.С. Одесский период деятельности А.И.Георгиевского // Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. – Вип.17. – Ізмаїл, 2004.
7. Исторический обзор деятельности Министерства Народного Просвещения / Сост. С.В.Рождественский. – С.-Пб.: Издательство Министерства Народного Просвещения, 1902.

Summary

In article considers development of the education system in Russian empire, using the materials of the A. I. Georgievskiy scientific heritage. Research arise and genesis of the Scientific committee, which assist application of the education reform. Also study main directions of the reform at the education sphere in XIX century. Special attention gives for the A. I. Georgievskiy activity and personal contribution at the work out and application of these reforms.

I. M. Шугальова

ГОЛОД-ГЕНОЦИД В УКРАЇНІ: СТЕРЕОТИПИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ

Голодомор 1932–1933 років в Україні назавжди залишиться в пам'яті українців однією з найстрашніших сторінок нашого минулого. Ці події сприймаються суспільством передусім на емоційному рівні. В той же час Голодомор – це історичне явище, яке відбувалося у конкретний час, у конкретному місці і є наслідком дій конкретних осіб.

Трагедія 1932–1933 років є настільки масштабною, що в історіографії вона ідентифікується власною дефініцією – “Голодомор” [1, р. 183–220]. На думку професора історії Неапольського університету А. Граціозі, вперше термін “Голодомор” (яке відрізняється від нейтрального поняття “голод” тим, що підкреслює навмисний характер винищення) використав письменник Олекса Мусієнко рід час виступу на зборах партійної організації Союзу письменників України, яке було опубліковано в “Літературній Україні” 18 лютого 1988 р. [2].

Метою нашого огляду є: методологічне обґрунтування доцільності визнання Голодомору 1932–1933 років геноцидом українського народу та характеристика оцінок Голоду 1932–1933 років на Україні різними історичними школами.

Тему Голодомору 1932–1933 років актуалізовано порівняно недавно – в 80-х роках ХХ ст. Започаткували традицію трактування подій 1932–1933 років в Україні як геноциду, українські історики в діаспорі. На початку 80-х років з нагоди п'ятдесятих роковин Голодомору, було опубліковано серію розвідок, які ідентифікували Голод 1932–1933 років як Геноцид та Холокост. Назви цих студій говорять за себе: “Великий Голод в Україні: невідомий Холокост: освячене вшанування 50-х роковин українського Голоду 1932–1933” [3]; “Штучний Голод 1932–1933” [4]; “50-ті роковини Голоду-Геноциду 1933 в Советській Україні” [5]; “50 років тому: Голод Холокост в Україні: Терор та людські страждання як інструмент советського російського імперіалізму” [6].

Грунтовністю та аналізом свідчень очевидців, зокрема англійського журналіста Малькольма Маґґеріджа характеризується монографія М. Долота “Страта на Голод: прихований Холокост”. Він оцінив Голодомор 1932–1933 років як “...геноцидний голод, використаний керівництвом комуністичної держави з метою підкорення українських селян” [7, р. 3].

Малькольм Маґґерідж виступив автором передмови до розвідки Стефена Олеськіва “Агонія нації: Великий штучний Голод в Україні 1932–1933” [8]. Сам Маґґерідж, описуючи свої спомини, називав події 1932–1933 років “голод в Україні”, проте контекст його споминів викриває штучний

характер голодомору та розкриває масштаб трагедії [8, р. 5–6]. Автор – Стефен Олеськів – ідентифікує Голодомор в Україні як “штучний голод” та “геноцид” [8, р. 3, 60].

Українці західної діаспори до сьогодні плідно працюють в напрямку міжнародного визнання Голодомору 1932–1933 років геноцидом. Вони зорганізували Web-сайт, де розміщують нові англо-мовні публікації, присвячені подіям 1932–1933 років [9].

В Україні про Голодомор 1932–1933 років заговорили лише під час горбачовської перебудови. Дослідники по-різному визначають передумови, причини та характер Голоду 1932–1933 років. Українські науковці – Федір Турченко, Станіслав Кульчицький, Анатолій Бахтін, Микола Шитюк та ін. – обґрунтовано доводять, що Голодомор 1932–1933 років в Україні був результатом спланованих системних заходів та виступив одночасно інструментом знищення соціальної бази народного опору радянській владі в Україні, всесоюзної індустріалізації, застереженням українському радянському урядові проти намірів проводити порівняно самостійну політику. Для зміцнення своєї влади тоталітарний режим знищував усіх, хто міг хоч якимось чином порушити монополію тоталітарної держави на право вирішувати, як має жити держава. Українці мали величезний культурно-історичний спадок, досвід національно-визвольної боротьби, а тому становили серйозну загрозу для цього імперського утворення, його геополітичних намірів. З огляду на це сталінський режим вдався до відкритої війни проти українців. На практиці це означало фізичне винищення усіх класових та національних “ворогів” сталінського режиму. Головним аргументом здійснення цієї політики нерідко ставав терор, зокрема, терор голодом [10].

Головні етапи сталінської колективізації, яка призвела до масового голоду, загально відомі. Процес, який почався зі створення колгоспів, розкуркулення та швидко зростаючими квотами державної заготівлі, перейшов у примусове вилучення харчових запасів, і завершився виснаженням та голодною смертю мільйонів селян. Для проведення колективізації й розкуркулення в українські села було направлено партійні кадри, а їм на допомогу мобілізовані сільські “активісти” [11; 12; 13].

Форсована суцільна колективізація почалася при кінці 1929 р. і продовжувалася з перервами кілька років. На початку 1930-го відбулася перша хвиля “ліквідації куркулів як класу” шляхом арештів, розстрілів та депортації кількох сотень тисяч найзаможніших та найбільш опозиційно настроєних селян. Розкуркуленням Сталін позбавляв селян своїх природних провідників, знесилював опозицію і заселявав північні терени своєї імперії. Тероризуючи партійні й адміністративні кадри, Сталін поступово ламав з їх допомогою селянський спротив до колективізації. У боротьбі зі селянами не раз були вжиті військові заходи. До зими з 1931 на 1932 рік, коли спалахнула перша фаза великого голоду, майже 70% українських господарств уже були колективізовані.

Держава зорганізовувала колгоспи за допомогою терору, зручно використаного проти селян. Як стверджує професор Монреальського університету Роман Сербін, колективізація мала такі три головні завдання: а) збільшити кількість товарного збіжжя, б) поширити на селян партійний контроль, в) ліквідувати сільську буржуазію. У відношенні до неросійських селян була ще додаткова задача гальмувати їхнє національне відродження [14].

Більшість українських науковців наполягають на думці, що події 1932–1933 років були Геноцидом українців [15; 16; 17; 18, с. 217–226; 19]. Позиція українських дослідників набула юридичного обґрунтування після введення в дію Закону України № 376-V “Про Голодомор 1932–1933 років в Україні” від 28 листопада 2006 р. [20].

Російська історіографія з питань Голодомору в Україні не є обширною та носить певною мірою заангажований характер. Відмітимо п’ятитомний збірник документів та матеріалів “Трагедия советской деревни (1927–1939)” [21]. Зокрема один з томів містить документи, присвячені суцільній колективізації та розкуркулюванню. Укладачі збірника зробили акцент на розкуркулюванні та розоренні селян і формуванні масового селянського супротиву, який переростав у повстанський рух.

Західноєвропейські історики дають власну інтерпретацію подій 1932–1933 років в Україні. Одним з перших розпочав дослідження Голодомору в Україні Роберт Конквест. Він точно охарактеризував події в Україні в 1932–1933 роках, розцінивши їх як “терор голодом”, “...боротьба проти селянства взагалі, а з іншого – проти національної самосвідомості місцевого населення...” [22].

Історики Р. Дейвіс та С. Уеаткрофт, з якими погоджується дослідник М. Ельман, аналізуючи причини та підстави Голодомору 1932–1933 років в Україні, виділяють три групи причин, відмінних за своїм характером. Перша група – “...смертність внаслідок зовнішніх неpolітичних факторів”. В інтерпретації Дейвіса – це посуха 1931 р. та несприятливі погодні умови 1932 р.

Друга група – “...смертні випадки, що були ненавмисними результатами політики, що мала на меті інші цілі...”. Автори наводять і приклади такої політики – надшвидка індустріалізація та колективізація.

Третя група – це “...сплановані, навмисні смертні випадки...”. До останньої групи дослідники зараховують політику репресій та Голодомор 1932–1933 років. Зокрема вони зазначають, що “...ніяким чином не слід вивільняти Сталіна від відповідальності за голод. Його політика по відношенню до селян була жорстокою та брутальною”. [23, р. 823–841; 24].

В цьому ж напрямку працює і американський юрист Д. Маркус [25, р. 245–281]. Він вважає, що “український голод – один з найгірших злочинів людства в XX столітті...” і що “...радянський уряд

навмисно знищував власних громадян...” [25, р. 246, 255]. Маркус використовує поняття “faminogenic”, та виділяє чотири стадії цього явища. Четверта стадія – найменш навмисна, вона проявляється, коли криміналізовані або малокомпетентні уряди стикаються з продовольчою кризою та проявляють нездатність забезпечити населення продовольством. Виникає голод, хоча уряд і не прагнув цього. Третя стадія faminogenic – байдужість та бездієвість авторитарних урядів. Друга стадія – нерозсудлива політика, що породжує голод. Нарешті перша стадія faminogenic – навмисне провокування голоду; використання урядом голоду як інструменту знищення нації. Останні дві стадії передбачають притягнення до кримінальної відповідальності організаторів голоду [25, р. 246–247].

Зауважимо одну особливість західної історіографії. Студії з геноциду, публікуючи матеріали з означеної проблеми, наряду з висвітленням різних аспектів геноциду в країнах світу (Вірменії, Камбоджі, колишній Югославії, Бангладеш, Руанді, антиєврейських акціях Третього Рейху), неодмінно покликаються на Голодомор 1932–1933 років в Радянській Україні. Проте іноземні автори ідентифікують українські події як “радянський штучний голод в Україні” [26, р. 93–126]; “Великий Голод 1932–1933” [27]. Дослідник Б. Валентіно, аналізуючи події 30-х років в СРСР, вживає поняття “mass killign” (“масові вбивства”), характеризуючи Голодомор в Україні як “комуністичні масові вбивства” [28, р. 106–111].

На відміну від Валентіно, професор політології університету Манхейму Е. Джон, досліджуючи Голодомор в Україні (який він називає “Holodomor”, не приховуючись поняттям “Famine” – голод), вводить дефініції “масова різанина” (“mass murder”) та “масове винищення” (“mass extermination”). Цими термінами він пояснює “різноманітні масові вбивства – демоцид, політичні та соціальні масові вбивства – політикоцид та соціоцид” [1, р. 192].

Нерідко автори здійснюють комплексний виклад подій 30-х років ХХ ст. в СРСР, створюючи логічний ряд: розкуркулювання, Голодомор в Україні, політичні репресії та депортації у поєднанні зі спробою аналізу історичного контексту [29, р. 127, 128–131; 30].

Американський історик Н. Неймарк, характеризуючи прецеденти етнічних чисток, торкається і подій 1932–1933 років в Україні. Проте Неймарк робить акцент саме на депортаціях так званих куркулів та членів їх сімей на Північ і на Схід (що, власне, відповідає концепції автора, який досліджував приклади етнічних чисток) [31, р. 87–88].

На загальному тлі західних студій, виділяється дослідження італійського професора Граціозі. Він здійснив аналіз голоду в Україні, Казахстані та Росії в 1932–1933 роках, визначив природу та відмінність голоду в РСФСР, масових голодових смертей в Казахстані від Голодомору в Україні [2].

Граціозі прийшов до дуалістичних висновків, намагаючись лавірувати між опонентами в дискусії навколо геноциду в Україні. Дослідник зауважує, що не можна вважати голод 1932–1933 років в Україні геноцидом, оскільки геноцид передбачає знищення всіх членів етнічної, релігійної або соціальної групи (тобто у випадку жорсткого слідування положенням “Конвенції про злочин, попередження геноциду та покарання за нього”).

Разом з тим, Граціозі наголошує, що варто врахувати, що Резолюцією ООН від 1948 р. оговорюється, що поняття “геноцид” включає і “...навмисне створення умов неможливих для повноцінного існування...”. Спираючись на цю юридичну обмовку, Граціозі пропонує власну інтерпретацію подій в Україні: Сталін та його оточення свідомо здійснювали антиукраїнські заходи з метою масового винищення українців, що призвело до геноциду (в сенсі навмисного створення життєвих умов, спрямованих на повну або часткову ліквідацію соціальної групи). Геноцид став наслідком голоду. Голод не був штучно створений задля винищення української нації. Голод став незапланованим результатом радянської політики, а влада скористалася цим. Геноцид здійснювався під знаком сталінського рішення карати голодом та страхом [2].

Загалом, відмічаємо, що вивчення Голодомору не займає належного місця у контексті європейської і світової науки про геноцид, незважаючи на значні зусилля еміграційних та вітчизняних істориків. Це зумовлено багатьма причинами, на які влучно вказує у своєму дослідженні американський професор Дж. Мейнс. Одну з причин він вбачає у закритості українського світу від світового процесу розвитку гуманітарних наук. Закритість, яку доведеться довго і важко переборювати. Ще одна складність полягає в орієнтації західних істориків на “російську схему” як домінуючу в історії всіх так званих “окраїн”, тобто неросійських національних республік. Це несвідоме сприйняття думки ХІХ ст., що в Європі існують народи “історичні” та, за визначенням Ф. Енгельса, “руїни народів”, неісторичні народи, доля яких визначається сильнішими сусідами і які приречені на асиміляцію. Сьогодні ніхто так не напише про неєвропейські, колишні колоніальні народи Азії та Африки, щоб не наклепати на себе звинувачення в расизмі та європоцентризмі. Але схема мислення, абсолютно неприпустима щодо інших народів, була прийнята за догму, коли мова заходила про народи колишнього Союзу РСР, в тому числі й України. Насамперед України. В недалекому минулому такий підхід був викликаний політичною кон’юнктурою. Сьогодні – інтелектуальною провінційністю [32].

Таким чином, закордонна історіографія, досліджуючи події 1932–1933 років негласно зараховує їх до актів геноциду. Проте безпосереднього вживання дефініції “геноцид” стосовно українського Голодомору не спостерігається. І причина цього, на наш погляд, по-перше, слабкість історіогра-

фічної традиції в самій Україні, оскільки вітчизняні історики порівняно недавно заговорили про Голод 1932–1933 років як про геноцид. По-друге – відсутність ґрунтовної правової бази: Закон “Про Голодомор в Україні” прийнято лише в 2006 р., а європейські правові інституції досі зволікають з юридичним міжнародним визнанням Голодомору геноцидом (причини цієї юридичної тяганини ми розглянемо нижче).

Визнання Голоду 1932–1933 років в Україні геноцидом є багатоетапною тривалою процедурою, зумовленою, насамперед, багатовимірністю дефініції “геноцид” і дискусіями, що досі тривають між науковими школами, які досліджують геноцид; складність полягає в численних юридичних казусах, про які ми будемо говорити нижче.

Дефініцію “геноцид” увів до наукового обігу польський дослідник єврейського походження, професор Єльського університету Р. Лемкін. Вперше він висловив свої погляди у 1933 р., коли запропонував новий термін – “barbarity” (варварство, жорстокість). Одночасно Лемкін оприлюднив пробний законопроект, що забороняв “barbarity” і засуджував руйнацію національних, расових, релігійних та соціальних спільнот [33, р. 18].

Поняття “barbarity” включало насамперед, акти винищення етнічних, релігійних або соціальних спільнот; також брутальності, що принижували індивіда, особливо у випадках, коли вони дискримінували права людини та спрямовувалися на винищення (ліквідацію) спільноти шляхом вбивства її членів. У комплексі акти подібного характеру складають злочин проти нації, назву якого Лемкін визначив як “barbarity” [33, р. 18].

Лемкін вважав, що варварство та його наступна стадія вандалізм були міжнародними злочинами. “Barbarity” попередник геноциду. Лемкін довів, що геноцид не є певним типом насильства. Пізніше, перекладачі істотно скоротили поняття “геноцид” та звели його до конкретного злочину.

Друга Світова війна та злочини нацистського режиму, особливо проти євреїв, зумовили корегування дефініцій Лемкіна. Каталізатором для подальших трансформацій поняття був вислів У. Черчилля: “Ми маємо злочин без назви” [33, р. 18].

В 1944 р. Р. Лемкін запропонував нове поняття – “геноцид” (від грецького “genos” – раса, рід та латинського “cide” – вбивство), яке означало скоординований план цілеспрямованих дій з метою знищення окремих груп населення чи цілих народів. Метою такого плану може стати руйнація політичних та соціальних інституцій, культури, мови, національних почуттів, релігії, економічного існування, національних груп та позбавлення особистої безпеки, свободи, здоров’я, достоїнства та навіть життя людей, що належать до цих груп. Геноцид спрямований проти національної групи як юридичної особи, тобто це дії, спрямовані проти людей не як проти індивідів, а як проти членів національної спільноти.

Лемкін застерігав проти обмеженої інтерпретації терміну “геноцид”. Він вважав, що інше поняття – “етноцид”, може використовуватися в тому ж сенсі, оскільки вживається комбінація терміну “cide” з грецьким словом “ethnos”. Останнє слово Лемкін переклав як “нація”, не взявши до уваги той факт, що воно одночасно перекладається як “етнічна приналежність”. З точки зору Лемкіна геноцид необов’язково мав означати безпосереднє знищення нації, за винятком тих випадків, коли йшлося про масове винищення всіх членів нації. Це поняття, швидше покликане висвітлити скоординований план різнохарактерних дій, спрямованих на ліквідацію життєвонеобхідних складових національних груп, з метою їх безпосереднього знищення.

Нюанси ключового поняття “руйнація”, означали як безпосередню ліквідацію нації, так і знищення джерел її існування. Лемкін чітко підкреслював, що геноцид акцентується на останній дефініції (знищення джерел до існування нації). А “масові вбивства членів нації” є лише характерною складовою, але не визначальною рисою геноциду.

Визначення Лемкіна набуло свого розвитку та удосконалення в його книзі “Нацистський геноцид”, на сторінках якої вперше викладено розгорнуте пояснення складових геноциду. Дослідник зауважував, що геноцид реалізовувався через тиск на різні аспекти життя підневільних народів. В політичній площині – руйнація інститутів самоуправління, в соціальній – знищення соціальної єдності нації та усунення з суспільної структури окремих категорій населення, в культурній сфері – заборона або ліквідація культурних установ та дії, спрямовані на обмеження розвитку гуманітарної сфери, в економічній царині – експропріація національних багатств та заборона займатися окремими видами діяльності; в біологічній – політика фізичного винищення та вивільнення простору, в фізичному плані – політика голоду, масові вбивства; в релігії – втручання в справи церкви, яка в багатьох країнах поєднувала не лише духовні, а й політичні важелі; в царині етики – спроба створити атмосферу морального приниження.

Для Лемкіна геноцид це багатостороннє поняття соціального знищення національних груп (на відміну від інших авторів, зокрема Катца, які звужували геноцид лише до антисемітських злочинів).

Якщо проаналізувати кожне положення з визначення, запропонованого Лемкіном, та спроектувати їх на українські події 1932–1933 років, ми отримаємо підтвердження кожного пункту.

В політичній сфері: в Радянській Україні з середини 20-х рр. відбувався тиск на націонал-комуністів в лавах КП(б)У;

в соціальній – широкомасштабний наступ на українське селянство, спроба виключити з соціальної структури прошарок середняків та так званих “кулаків”;
в економічній – хлібозаготівельні кампанії та суцільні експропріації зерна і продовольства;
в фізичній та біологічній площинах – політика штучного масового голоду, тотальне фізичне винищення українського населення, масові репресії;
релігійно-культурному плані – згортання з 1932 р. політики українізації та заборона діяльності релігійних громад всіх конфесій.

Очевидно, радянське керівництво досить чітко усвідомлювало небезпеку набуття дефініціями Лемкіна міжнародного юридичного статусу. Під час дискусії в ООН навколо затвердження Конвенції про геноцид, керівництво СРСР, не погодилося з першою редакцією документу, в якій до категорій геноциду зараховувалися дії, спрямовані проти груп, ідентифікованих за політичними та соціальними ознаками [34, р. 8].

Після тривалих дебатів рішенням Організації Об'єднаних Націй, 9 грудня 1948 р. було введено в дію “Конвенцію про злочин, попередження геноциду та покарання за нього” [35]. Аналіз в основних статей “Конвенції” дає всі підстави ідентифікувати Голодомор 1932–1933 років як геноцид. “Стаття II У даній Конвенції під геноцидом розуміються наступні дії, чинені з наміром знищити, цілком чи частково, яку-небудь національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку:

- a) убивство членів такої групи;
- b) заподіяння серйозних тілесних ушкоджень чи розумового розладу членам такої групи;
- c) навмисне створення для якої-небудь групи таких життєвих умов, що розраховані на повне чи часткове фізичне знищення її;
- d) міри, розраховані на запобігання дітородінню в середовищі такої групи;
- e) насильницька передача дітей з однієї людської групи в іншу.

Стаття III Карні наступні діяння:

- a) геноцид;
- b) змова з метою здійснення геноциду;
- c) пряме і публічне підбурювання до здійснення геноциду;
- d) замах на здійснення геноциду;
- e) співучасть у геноциді [35].

Центральним елементом у цій дефініції є слово “намір”. Щоб заподіяний злочин міг бути визнаний геноцидом, Конвенція вимагає довести наміри злочинця нищити людей. Не береться до уваги смертність, спричинена природними катаклізмами, невдалим економічним плануванням, недбалою чи навіть кримінальною поведінкою репресивної держави, якщо вона мала інші цілі, як нищення людей. Ні Лемкін, ні Конвенція не вимагають для визнання геноциду цілковитого знищення даної групи населення, ні навіть наміру такого тотального злочину. Вистачає інтенції знищити частину групи. Часткове знищення припускає можливість вибору жертв, що також треба брати до уваги при аналізі українського геноциду. Вимога доказати намір злочинця викликає багато нарікань з боку юристів, політиків і науковців, бо намір – суб'єктивний елемент, який тяжко довести. Як завважив один з перших теоретиків цього злочину, геноцид є по суті державним злочином, а уряди звичайно не розголошують і не документують своїх геноцидних намірів, як це робили нацисти. У відношенні до української трагедії, це означає, що голод не може бути визнаний геноцидом, якщо він був результатом посухи, впровадження соціалістичних форм сільського господарства тощо; треба довести, що сталінський режим навмисне нищив українців. При цьому варто звернути увагу на вичислені Конвенцією способи здійснення геноциду. Окрім прямого убивства, Конвенція припускає фізичне і духовне зuboжіння даної групи [14].

Голодомор був головною частиною українського геноциду, але цей геноцид не обмежувався голодовою смертю селян. Українців в УРСР та українську етнічну меншину (РСФСР) складали в додатку до селян, робітники та інтелігенція, частина яких також стала жертвами геноциду, навіть якщо не в таких великих пропорціях, як українські хлібороби. Нищення українських культурних, соціальних і політичних еліт, в більшості жителів міст, не відбувалося засобом голодової смерті і тому, щоб мати повну картину українського геноциду, аналіз цього злочину мусить виходити поза рамки Голодомору.

Таким чином, Україна має всі підстави вимагати визнання міжнародною спільнотою Голодомору 1932–1933 років геноцидом проти українського народу. Без формального визнання Голодомору міжнародною спільнотою, винні в організації та здійсненні політики Голодомору, зможуть уникнути кримінальної відповідальності. Крім того, без ясної оцінки міжнародною громадськістю злочинної природи голоду, винуватці можуть ухилитися від відповідальності, зображуючи події наслідком другорядних факторів, зокрема неврожаю або невдалих погодних умов. Проте, на заваді такого роду визнання стоїть правова казуїстика. Нині функціонує кілька міжнародних інституцій, в компетенції яких визнати Голодомор 1932–1933 років геноцидом проти українського народу. Це спеціальні трибунали, створені рішенням ради безпеки ООН. Вони діють згідно з мандатами, мають чітко окреслені повноваження щодо конкретного часу та території (наприклад, Нюрнберзький та Токійський

трибунали, трибунал у справі экс-Югославії). Створення трибуналу ООН щодо Голодомору є дуже мало ймовірним, з огляду на право вето, яке мають деякі країни.

Міжнародний суд ООН в Гаазі, створений у 1948 р. Розглядає суперечки між країнами (у лютому 2007 р. було винесено звинувачення по справі, де відповідачем за геноцид було визнано цілу країну – Сербію, яку визнано винною за події в Сребреніці).

Міжнародний кримінальний суд ООН, створений в 2002 р. Суд не може судити держави. Мандат суду стосується виключно фізичних осіб, може розглядати звинувачення проти людства та у геноциді. Проте, винуватців Голодомору 1932–1933 рр. означений суд судити не може тому, що має мандат на розгляд злочинів, скоєних після дати заснування суду – після 2002 р.

Генеральна Асамблея ООН може визнати Голодомор геноцидом тільки шляхом голосування представників країн-членів. На сьогодні Голодомор в Україні засудили парламенти 10 з 192 країн – членів ООН, тому визнання Голодомору як геноциду можливе лише згодом.

Україні необхідно узгодити кілька юридичних аспектів. Насамперед – розпочати кримінальні справи проти організаторів Голодомору. Це можливо лише на підставі свідчень очевидців. Тут варто враховувати кілька обставин. Перша – збирання свідчень має здійснюватися швидко, поки живі свідки. Друга – на яку влучно вказує А. Бондаренко – всі свідчення повинні набути статусу юридичного факту. Для цього необхідно жорстко дотримуватися процедури, визначеної законодавством. Зокрема, щоб свідчення набули юридичного статусу, їх необхідно збирати в межах відкритої кримінальної справи [36, с. 22–25]. Про складність процедури юридичної легітимізації Голодомору зауважував і професор С. Кульчицький: “...смерть від голоду – це не розстріл, вона не фіксується в особовій справі, і справ таких не заведено. По-друге, різні політичні сили в сучасній Україні і в усьому світі використовують український Голодомор як ідеологічну зброю у взаємній боротьбі. По-третє, немало людей не можуть позбутися емоцій в оцінці Голодомору. Зрештою, це й не дивно. Перелічені чинники заважають визнати Голодомор геноцидом, хоч об’єктивні дані, починаючи від потворної кількості жертв, дозволяють це зробити” [17].

Критики концепції “українського геноциду” часто покликаються на Конвенцію ООН, переконані, що український голод не відповідає критеріям цього документу. Наприклад, на міжнародному науковому з’їзді в Берліні на сесії під назвою “Чи був голод в Україні 1932–1933 рр. геноцидом” одну з трьох доповідей виголосив Отто Люхтергандт, професор права Гамбурзького університету. Автор твердив, що “на питання чи український Голодомор був геноцидом можна відповісти лише на підставі анти-геноцидної конвенції (від грудня 1948 р.), тому що вона одинока дає відповідні критерії, себто дефініцію геноциду, як злочину проти міжнародного права”. Люхтергандт має рацію, що доводити геноцидний характер українського голоду перед Асамблеєю ООН потрібно на підставі Конвенції тої ж організації [14].

Певні здобутки у визнанні Голодомору в Україні геноцидом все-таки існують. У 2003 р., в рамках 58 Генеральної сесії ООН була розповсюджена спеціальна спільна заява до країн-членів ООН щодо 70 річниці Голодомору в Україні як офіційний документ Генасамблеї ООН. Тобто, вперше ООН визнала голодомор як національну трагедію українського народу, висловила співчуття його жертвам та закликала всі держави-члени організації та спеціалізовані установи, міжнародні та регіональні організації віддати данину пам’яті тих, хто загинув у цей трагічний період нашої історії.

Співавторами спільної заяви стали 36 держав-членів ООН, її підтримали також усі 25 країн, теперішніх членів ЄС. Визнання Голодомору міститься і в цілому ряді інших документів, і в рішеннях парламентів цілого ряду країн [37].

Росія приєдналася до спільної заяви 2003 року, яка була прийнята у рамках ООН. Разом з тим Міністерства Закордонних Справ Російської Федерації у письмовій формі виклав свою позицію щодо відповідного положення виступу міністра закордонних справ України в рамках 59 сесії Генасамблеї ООН. Російська сторона наголосила, що вважає це питання закритим після схвалення спільної заяви. Вони вважають, що подальше обговорення цієї теми в рамках ООН є контрпродуктивним. Так само з російського боку не було підтримано і ідею щодо приділення уваги проблемі голодомору з боку спеціального радника Генсека ООН з питань геноциду.

1 листопада 2007 р. 34-а сесія Генеральної конференції ЮНЕСКО, до складу якої входять 193 країни, одноголосно прийняла Резолюцію про “Вшанування пам’яті жертв Голодомору в Україні”.

Генеральна конференція ЮНЕСКО, нагадуючи про Голодомор 1932–1933 років, через який загинули мільйони безвинних українців, висловила впевненість у тому, що трагедія Голодомору, яка була викликана жорстокими діями та політикою тоталітарного сталінського режиму, має стати попередженням сучасним і майбутнім поколінням з метою дотримання демократичних цінностей, прав людини та законності.

У тексті Резолюції Генеральна конференція ЮНЕСКО вшанувала пам’ять загиблих і висловила співчуття жертвам Голодомору 1932–1933 років в Україні та жертвам голоду, що також мав місце у Росії, Казахстані та інших частинах колишнього СРСР.

Питання вшанування пам’яті жертв Голодомору 1932–1933 років було внесено Україною у спів-авторстві з 45 іншими країнами-членами ЮНЕСКО: Азербайджаном, Алжиром, Аргентиною, Бангладеш, Буркіна-Фасо, Венесуелою, Габон, Гватемалою, Гвінеєю, Гондурасом, Грузією, Демок-

ратичною Республікою Конго, Екваторіальною Гвінеєю, Естонією, Замбією, Зімбабве, Казахстаном, Камеруном, Канадою, Кенією, Коста-Рікою, Кот-д'Івуаром, Кувейтом, Киргизстаном, Латвією, Литвою, Маврикієм, Мадагаскаром, Македонією, Молдовою, Монако, Нігером, Нігерією, Парагваєм, Перу, Польщею, Свазілендом, Сенегалом, США, Суринамом, Таджикистаном, Уругваєм, Філіппінами, Францією та Чехією [37].

Таким чином аналіз європейської та американської історіографії дає підстави стверджувати, що події 1932–1933 років в Україні привертають увагу дослідників як один із проявів геноциду.

“Війна голодом”, “війна на вимирання”, “демоцид” – зорганізовані сталінським урядом, набули настільки тотально винищувального характеру, що є всі юридичні і моральні підстави вважати події 1932–1933 років в Україні геноцидом.

В Україні та у світі залишається все менше індиферентних до української трагедії людей. Про це свідчить світове визнання Голодомору та оприлюднення жалихливих злочинів сталінського режиму. Хоча це визнання ще не набуло міжнародного правового затвердження, проте головне вже здійснено: знято інформаційну блокаду та подолано стіну байдужості як в Україні, так і у світі. Міжнародна спільнота заговорила про український Голодомор, в багатьох країнах світу відбулися жалоби із вшанування загиблих.

Процедура визнання Голодомору 1932–1933 років в Україні геноцидом має і політичне забарвлення. До поки українські історики, соціологи, політологи і юристи не сформулюють переконливу, юридично обґрунтовану доказову базу, коли вже не залишиться сумнівів у Голодоморі як у геноциді, тільки за тоді це питання перейде у площину міжнародного і правового оформлення. І незацікавлені країни не зможуть маніпулювати темою Голодомору як розмінною у політичній грі картою [38].

Джерела та література

1. Jahn E. On the Phenomenology of Mass Extermination in Europe // Osteuropa. – 2005.
2. Грациози А. Советский Голод и украинский Голодомор // Отечественные записки. – 2007. – № 1.
3. The Great Famine in Ukraine: The Unknown Holocaust: In Solemn Observance of the 50th Anniversary of the Ukrainian Famine of 1932–33 / Compiled by Roma Hadzewycz, Georg B. Zarycky, Marta Kolomayets; foreword by Omeljan Pritsak. – Jersey City, N.J.: Ukrainian National Association for the National Committee to Commemorate Genocide Victims in Ukraine 1932–33, 1983.
4. Kot-Samp L. The Artificial Famine 1932–1933 Shtuchnyi holod. – South Bound Brook, N.J.: Ukrainian Orthodox League of the United States of America, Ukrainian Affairs Committee, 1982.
5. 50eme Anniversaire: La Famine-Genocide de 1933 en Ukraine Sovietique. – Paris, 1983.
6. Dushnyck W. 50 years Ago: The Famine Holocaust in Ukraine: Terror and Human Misery as Instruments of Soviet Russian Imperialism. Foreword by D. G. Dalrymple. – N.Y.; Toronto: World Congress of Free Ukrainians, 1983.
7. Dolot M. Execution by Hunger: the hidden Holocaust. – N.Y.: W.W. Norton & Co, 1985.
8. Oleskiw S. The Agony of nation: the Great man-made in Ukraine 1932–1933 / Foreword by Malkolm Muggeridge. – London: The National Committee to Commemorate the 50th Anniversary of the Artificial Famine in Ukraine of 1932–1933, 1983.
9. Famine-Genocide in Ukraine in 1932–1933 // <http://www.faminegenocide.com/resources/bibliogr.html>
10. 3 матеріалів Інституту історії України НАН України // Web-сайт МЗС України // www.mfa.gov.ua/mfa/ua/publication/content/16742.htm
11. Kopelev L. I sotvoril sebe kumira. – Ann Arbor: Ardis, 1978.
12. Grigorenko P. V podpol'e mozno vstretit' tol'ko krys. – N-Y.: Izd. Detinec, 1981.
13. Kravchenko V. I Chose Freedom: the personal and political life of a soviet official. – N-Y.: C. Scribner's sons, 1946.
14. Serbyn R. The Ukrainian Famine of 1932–1933 as Genocide in the Light of the UN Convention of 1948 // The Ukrainian Quarterly. – 2006. – № 2. – Vol. LXII.
15. Кульчицький С. Росія не бачить принципової різниці між голодом в Україні та в інших регіонах СРСР // День. – 2003. – №212, 22 листопада.
16. Єленський В., Кульчицький С., Марочко В. Геноцид, який прагли і прагнуть приховати // Скорочена версія програми “Вечірня Свобода”. – 2005, 26 листопада // www.vox.com.ua/data/2005/11/26/genotsydyakui-pragly-i-pragnut-prihovaty.html.
17. Кульчицький С. Сталін прагнув ліквідувати Україну як національну державу // День. – 2006. – №200, 17 листопада.
18. Бахтін А. Причини голоду-геноциду в Південному регіоні України // Гуманітарно-економічні дослідження: Збірник наукових праць Одеського національного університету імені І.І.Мечникова. – Т.1. – Миколаїв; Одеса, 2005.
19. Бахтін А. Колективізація сільського господарства і голод на території Півдня України (1929–1933 роки): Автореф. дис... канд. іст. наук. – К., 2006.
20. Закон України № 376–V “Про Голодомор 1932–1933 років в Україні” // Президент України Віктор Ющенко. Офіційне інтернет-представництво // <http://www.president.gov.ua/content/golodomor75.html>
21. Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. 1927–1939 Документы и материалы: В 5 т. – Т. 3: Конец 1930–1933 гг. – М., 2001.
22. Конквест Р. Жнива скорботи: Радянська колективізація і голодомор. – К., 1993.

23. Ellman M. The Role of Leadership Perceptions and of Intent in Soviet Famine of 1931–1934 // *Europe–Asia Studies*. – 2005. – № 6.
24. Davies R., Wheatcroft S. The Years of Hunger: Soviet Agriculture, 1931–1933. – Basingstoke, 2004.
25. Marcus D. Famine Crimes in International Law // *The American Journal of International Law*. – 2003. – № 2.
26. Totten S., Parsons W., Charny I. A century of genocide: critical essays and eyewitness accounts. – N-Y.– London: Routledge, 2004.
27. Berkhoff K. C. Harvest of despair: life and death in Ukraine under Nazi rule. – Cambridge, Massachusetts– London, England: The belknap Press of Harvard University Press, 2004.
28. Valentino B. A. Final Solutions: mass killing and genocide in the twentieth century. – Ithaca–London: Cornell University Press, 2004.
29. Jones A. Genocide: A Comprehensive Introduction. – London; N-Y.: Routledge, 2007.
30. Gellately R., Kiernan B. The Specter of Genocide: Mass Murder in Historical Perspective. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
31. Naimark N. Fires of Hatred: ethnic cleansing in 20th century Europe. – Cambridge, Massachusetts–London, England: First Harvard University Press paperback edition, 2002.
32. Мейс Дж. Політичні причини голодомору в Україні (1932–1933 рр.) // *Український історичний журнал*. – 1995. – № 1.
33. Shaw M. What is genocide? – Cambridge: Polity Press, 2007.
34. Staub E. The Roots of Evil: The Origins of Genocide and Other Group Violence. – Cambridge: University Press, 1989.
35. Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide New York, 9 December 1948 // Office of the United High Commissioner for Human Rights <http://www.preventgenocide.org/law/convention/text.htm>
36. Бондаренко А. Врятувати свідчення: збирання справжніх доказів кримінальних злочинів Голодоморів ще не починалося // *Тиждень*. – 2007. – № 5, 30 листопада – 6 грудня.
37. Міжнародне визнання Голодомору 1932–1933 років в Україні // Офіційний Web-сайт Міністерства Закордонних Справ України // <http://www.mfa.gov.ua/mfa/ua/publication/content/14506.htm>
38. Украина возмущена позицией России по голодомору: МИД Украины заявил, что призывы российских официальных лиц не признавать голодомор 1930-х годов геноцидом “несовместимы с декларируемым стратегическим партнерством двух стран” // BBC. Russian. Com // http://news.bbc.co.uk/1/hi/russian/international/newsid_7290000/7290227.stm.

Summary

In the article there is analysed the western historiography where historians provide their own interpretation of the events of 1932–1933 in Ukraine. The author makes an attempt to ground the relevancy of considering the famine of 1932–1933 in Ukraine as genocide.

М. М. Паньків

РОСІЙСЬКА ІМПЕРІЯ У ПОЛЬСЬКІЙ ПЕРСПЕКТИВІ: ОГЛЯД СУЧАСНОЇ ПОЛЬСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ (1989–2007)

Російська імперія була багатоскладовим (політичним, культурним, економічним і суспільним) організмом. В останні десятиліття феномен «імперії» став предметом вивчення для науковців з різних галузей, що призвело до утворення нової, міждисциплінарної за своєю сутністю, сфери досліджень – «імперіології», яка репрезентує багатомірний погляд на імперську проблематику. Поштовхом для розвитку цієї наукової течії стало падіння останньої імперії на європейському континенті – Радянського Союзу. Дослідники цього напрямку підкреслюють безперервність імперських структур між царською Росією і СРСР, замислюючись в цьому контексті над відношеннями центр-периферії, над значенням національного чинника у розвитку і кризах імперської системи, розглядаючи імперський простір, як зону взаємодії різних факторів [1-5]. Імперія сприймається як дослідницька ситуація, а не структура, проблема, діагноз. На сьогодні є очевидним, що Російську імперію неможливо описати в межах однієї моделі, одного метанарративу. «Побачити» загальноімперську перспективу можливо, лише поєднуючи перспективи окремих національних історіографій і враховуючи різні дослідницькі оптики.

В даній статті ми спробуємо окреслити сучасну польську перспективу російського імперського феномену. Слід зазначити, що Російська імперія стала об'єктом зацікавлення для багатьох польських істориків ще на початку XIX ст., після поділів Речі Посполитої. Вагомий вплив на розвиток цих досліджень мало багаторічне сусідство обох народів, що позначилося численними конфліктами і драматичними подіями (війни Речі Посполитої з московською державою, участь Росії у поділах, польські повстання у XIX столітті: листопадове 1831/1832 і січневе 1863/1864). Протягом віків у